

L'ESCORXADOR MUNICIPAL DE VILANOVA I LA GELTRÚ. Història i projecte

ISIDRE ROSET I JUAN

*Aquest treball pretén una visió històrica entorn a un edifici públic:
l'escorxador municipal.*

*Els documents que l'acompanyen instrueixen sobre la seva
construcció i el seu funcionament reglamentat.*

*Aquesta mirada enrera és una possible reflexió de cara al futur
d'aquest espai, que podria ésser reconvertit en centre cultural, camí
que han seguit d'altres edificis industrials semblants.*

L'ESCORXADOR MUNICIPAL DE VILANOVA I LA GELTRÚ. Història i projecte

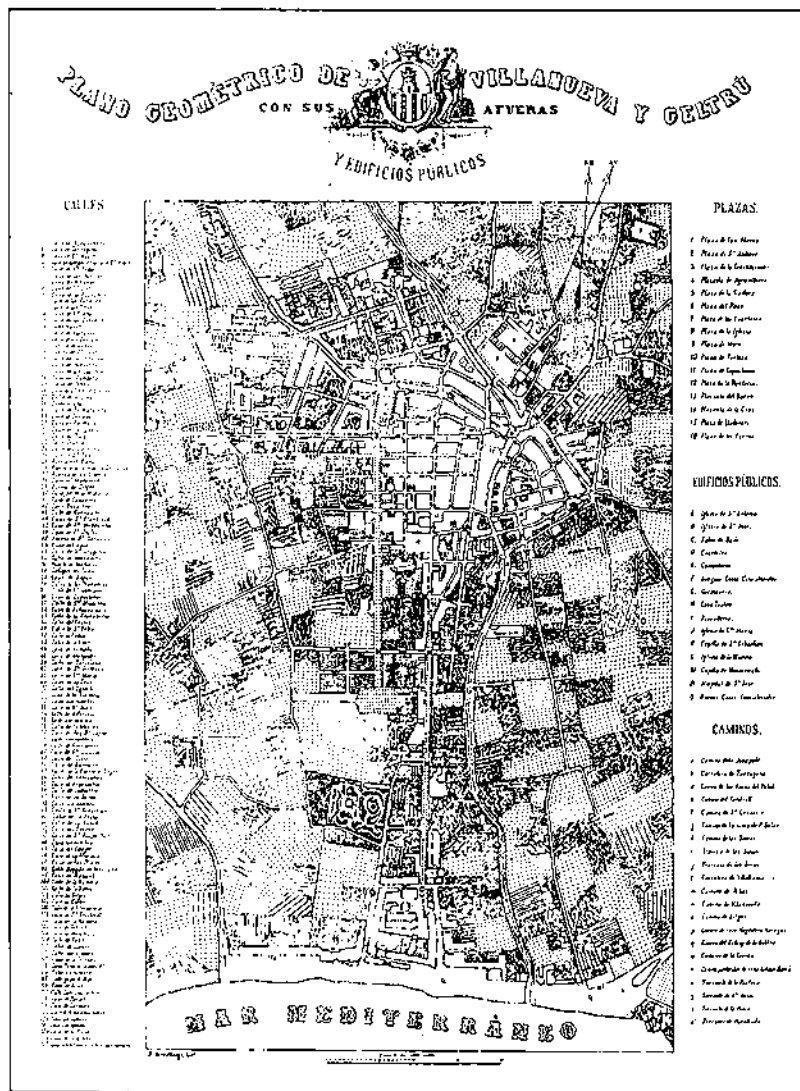
INTRODUCCIÓ

La construcció d'escorxadors municipals a finals del segle XIX i sobretot durant les primeres dècades del XX donaren com a resultat la creació d'una nova tipologia d'edifici públic, destinat a serveis municipals que estilísticament adoptà les formes monumentalitzades de la moda en curs. Així en el període modernista, amb les seves variants historicistes i més tard amb el noucentisme, s'aixecaren a Catalunya nombrosos edificis d'aquest tipus que arribaren a assolir una dignitat paral·lela a la de l'arquitectura oficial.

Els avenços tècnico-sanitaris i la modernització en el camp de les indústries càrniques han deixat obsolets aquests escorxadors municipals, molts dels quals han estat recuperats per a usos culturals, per exemple a París, on l'antic escorxador s'ha transformat en parc on té seu el Museu de la Ciència i de la Tècnica (parc de La Villette).

Els escorxadors municipals formen part del patrimoni industrial, l'estudi d'aquest patrimoni ens farà entendre les relacions entre diferents grups socials (operaris, tècnics, caps); les causes que determinaren la introducció de modificacions en els sistemes i mecanismes productius; com era l'entorn espacial que rodejava l'execució de labors; de quins vehicles es servien per establir relacions i transmetre idees; és a dir, l'estudi d'un edifici industrial ens aproxima a una reconstrucció del món de les idees i mentalitats, al món de la cultura de la qual som hereus.

VILANOVA I LA GELTRÚ, L'ANY 1865

6. Pl. del Pou
3. Pl. Major
1. c. de St. Pere

5. Pl. de la Verdura
10. Pl. Ventosa
1. Peixeteria

- G. Carnisseria
F. Antic Ajuntament
O. Nou Ajuntament

L'ESCORXADOR DE VILANOVA

Escorxador és el lloc on es sacrificuen els animals per a l'abast de carn. Per extensió s'anomena també l'edifici que és destinat a aquesta tasca, i l'ofici dit també matancer o matarife.

L'escorxador de Vilanova i la Geltrú fou construït entre els anys 1882 i 1883, si bé n'existia un de dimensions més reduïdes construït l'any 1771 i que rebia el nom de *Nous Corral*s («segons relació de gastos seafert en la nova fabrica dels corral·ls i los jornals de treballar al pou dels corral·ls nous junt a la polvora cuy en Vilanova». Arxiu municipal). La denominació *nous corral·ls* dona a entendre que n'existien uns anteriorment.

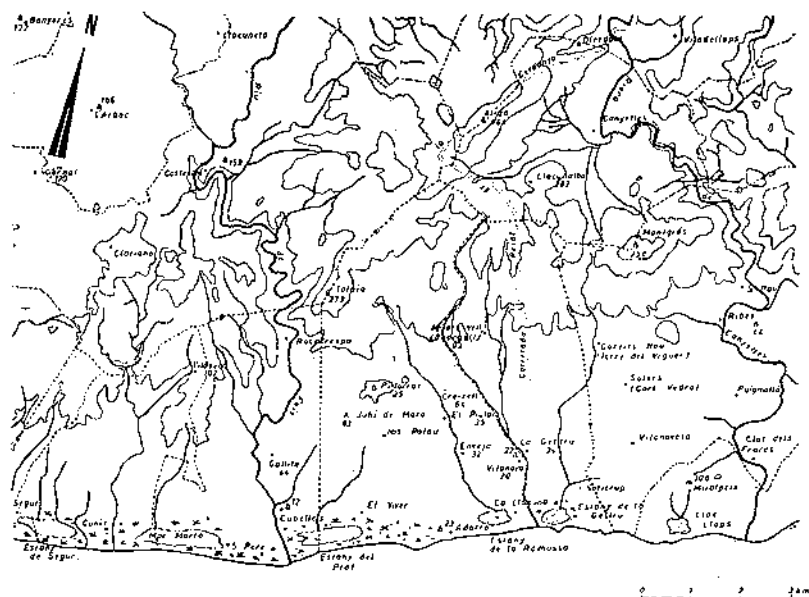
Els nous corral·ls construïts l'any 1771 estaven junt a la pólvora, això és a costat d'un polvorí que després es transformà en caserna de cavalleria (plaça de les Casernes).

En el projecte de l'arquitecte municipal Bonaventura Pollés i Vivó es presenta un planell on apareixen aquests nous corral·ls, els quals demana enderrocar pel greu atemptat tan patent a les prescripcions higièniques i donat el seu estat ruïnós.

Des de l'any 1860 l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú havia intentat la construcció d'un escorxador municipal, però els pressupostos eren insuficients per cobrir les despeses que l'obra necessitava, tot i que el terreny era propietat de l'Ajuntament. Es féu la proposta que la construcció podria efectuar-se mitjançant subhasta i el remanent s'aniria reintegrant per mitjà d'un arbitri que podria imposar-se als caps de bestiar major i menor fins al total del reemborsament de la quantitat.

L'any 1882 es posa en pràctica aquella proposta, els senyors En José Borrás, En José Juan i N'Esteban Masip es comprometen a costejar les despeses de l'edificació de l'escorxador, que, segons el pressupost de l'arquitecte municipal En Bonaventura Pollés i Vivó, sumen cinquanta-sis mil quinze pessetes, i l'Ajuntament els transfereix, als dits senyors, la percepció dels drets de la tarifa continuada en el contracte, durant cinc anys.

L'escorxador municipal és una propietat del comú i perquè aquest servei públic tingui una correcta utilització es crea un reglament per al règim interior aprovat en consistori del dia 17 d'agost de 1883. Aquest reglament estipula que tots els caps de bestiar hauran de ser sacrificats

MAR MEDITERRÀNIA

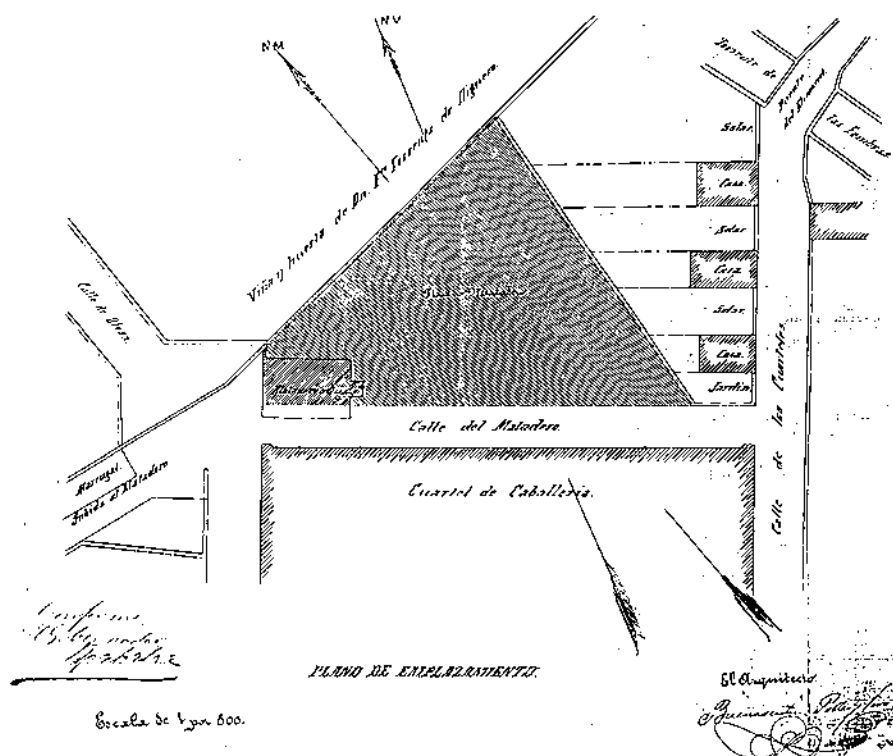
EL MARESME DEL PENEDÈS AL SEGLE XIV

Fixem-nos en la Carrerada Reial de la Cerdanya, aquesta era una ruta o camí ramader que el bestiar seguia des de les pastures d'estiu a les altes muntanyes de la Cerdanya i a l'hivern baixaven a les pastures.

«I encara ens atrevirem a dir que caldria afegir-hi una carrerada per als ramats d'alta muntanya que baixaven al hivern a pasturar al porta de Cubelles ... com es pot llegir en un document, els comtes Ramon Berenguer I i la comtessa Almodis, el 25 d'agost de 1053, relatiu a la guarda de Arbozar, del terme del castell d'Olerdule, al nord de la villa de Llups que tenia els límits en una via peccoral, encara avui existeix coneguda per carrerada reial de la Cerdanya.»

Extret de Vilanova i la Geltrú, obra d'Albert Virella i Bloda, premi Catalunya 1974, publicat a Biblioteca Selecta, Bcn.

PROYECTO DEL MATADERO DE VILANOVA I LA GELTRÚ.

a l'escorxador municipal; crea els càrrecs d'inspector, que serà un veterinari de primera classe, i d'un conserge. El conserge viurà al mateix edifici i dependrà directament del magnífic Ajuntament. En altres capítols del reglament s'articulen les condicions «Del encierro y matanza de reses», «De los abastecedores, tratantes en carnes, matarifes, etc.», «Del inspector de carnes» i «Del conserje».

L'edifici de l'escorxador és d'una sola planta baixa, construït en carreus, maçoneria i maons, cobert de teules, situat a Vilanova i la Geltrú, província de Barcelona, carrer darrera dels quarters. És situat a la part nord de la ciutat, darrera els quarters de cavalleria, en un vèrtex del plànol de Gumà i Ferran. L'estructura de l'edifici en planta es presenta summa-ment irregular: 74 metres de façana, 10 metres (entrada antic local), 55 metres 10 centímetres confrontant amb vinya i horta i 59 metres 70 centímetres divisòria de diverses propietats particulars.

Distribució:

- Un pati central a costat del qual trobem els serveis de matança del bestiar boví i cabrum.
- Un sol ingrés per a una vigilància millor.
- La crugia de la façana destinada a oficines, administració, comptabilitat, veterinària i habitatge del conserge.
- Patis interiors per tenir el bestiar en observació.
- Part destinada a escorxador de bestiar porcí que pot ser aïllat en èpoques en què és prohibida la matança de porcs.

La façana de l'escorxador municipal de Vilanova i la Geltrú és simètrica, i forma l'eix la porta d'accés decorada a la clau amb l'escut de la ciutat i a ambdós costats dos caps de brau, rematant amb la data de construcció i el pal per a la bandera. Els finestrals de la façana són arcs rebaixats (7 a banda i banda) sense més decoració que la mateixa fàbrica de totxana i el relleu de la clau, per damunt d'aquestes finestres una cornisa sostinguda per permòdols.

L'edifici respon a la senzillesa i a la utilitat, si bé l'estètica historicista neo-renaixement hi és subtilment apuntada en el tractament de la façana i també en els arcs rebaixats dels patis interiors, on l'alternança de maons blancs i vermells ens remeten a les construccions mossàrabs.

Un escorxador del segle XVIII, segons un gravat francès del 1765.

Matant el porc.

REGLAMENTO

Capítulo I

Preliminares.

Artículo 1.º Todas las reses destinadas al consumo público de esta villa, deberán sacrificarse en el Matadero Municipal de la misma, con sujeción á las prescripciones que se establecen en el presente reglamento.

Art. 2.º Habrá en el Matadero como empleados municipales un veterinario de primera clase con la denominación de Inspector y un Conserje.

Art. 3.º Su nombramiento y separación corresponderá al Ayuntamiento, que fijará también y consignará en presupuesto el haber anual que deberán percibir.

El Conserje habitará precisamente el local que en el Matadero se halla destinado al efecto, para que desde él pueda fácil y constantemente vigilar las entradas y salidas del edificio, los departamentos de matanza y oreo.

Con idéntico objeto se situarán las oficinas de inspección y administración en el punto del establecimiento que se considere más apropiado.

Art. 4.º El Inspector y Conserje dependerán directamente del Alcalde Constitucional, Concejal de turno de la Comisión de Matadero y Magnífico Ayuntamiento.

Full primer del Reglamento para el régimen interior del Matadero Municipal.

L'ARQUITECTE

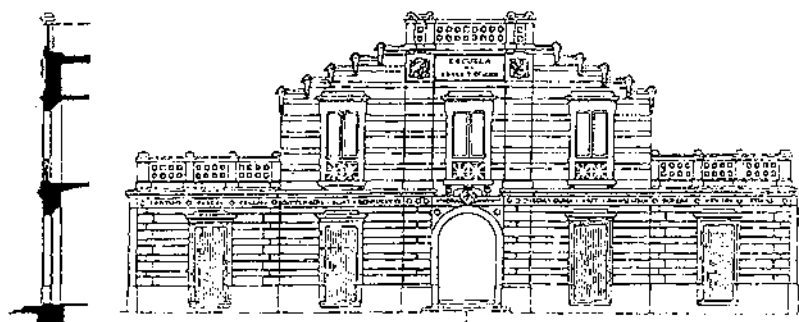
BONAVENTURA POLLÉS I VIVÓ (Barcelona 1857 - Sevilla 1919). Arquitecte. Títol 24 de febrer de 1880. Estudià a Madrid (1872-1876) i a Barcelona (1876-1879). Arquitecte municipal de Vilanova i la Geltrú des del 5 de març del 1880 fins que fou cessat l'any 1916. El 1900 és membre de la junta directiva de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, a qui cedí la seva pròpia casa al passatge de la Mercè de Barcelona. Arquitecte de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. L'any 1916 es va presentar al Saló d'Arquitectura. Practicà la pintura a l'aquarel·la, i exposà per primera vegada el 1901, a la Sala Parés de Barcelona. També va exposar a Sevilla. Els temes de la seva obra pictòrica foren especialment els paisatges urbans i els monuments de les ciutats que visitava. Va viatjar molt per Espanya i Itàlia, i residí temporades a Granada, Sevilla, Toledo, Venècia, Roma i d'altres ciutats. Part de la seva obra es conserva a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona i a l'Arxiu Històric del COAC es conserven dibuixos i aquarel·les.

OBRES:

- 1882: Banc públic de pedra per a la Rambla de Vilanova i la Geltrú.
- 1883: Escorxador municipal de Vilanova i la Geltrú.
- 1886: Carcassa de ferro que suporta el rellotge de Santa Maria de la Geltrú, a Vilanova i la Geltrú.
- 1888: Ajudant de Domènech i Montaner a l'Hotel Internacional de l'Exposició de 1888, a Barcelona.
- 1889: Casa de Santa Teresa, a Vilanova i la Geltrú.
- 1889: Casa a la Rambla Catalunya-carrer Mallorca, a Barcelona.
- 1890: Casa al carrer Muntaner-Gran Via, a Barcelona.
- 1891: Campanar de l'església parroquial de la Immaculada Concepció, a Vilanova i la Geltrú.
- 1891: Casa a la Rambla de Catalunya-carrer València, a Barcelona.
- 1891: Fàbrica Ferrer i Vidal a Gràcia, a Barcelona.
- 1892: Casa pròpia a la Rambla Catalunya, 72, a Barcelona.
- 1893: Xalet Cardenal al passatge de la Mercè, a Barcelona.
- 1896: Casa Pladevall al carrer Major de Gràcia, a Barcelona.
- 1898: Torre Vallès (desapareguda) al carrer Puig, a Barcelona.

- 1898: Clínica Dr. Cardenal al passatge Mercaders, 9, a Barcelona.
1905: Monument funerari a Víctor Balaguer, al cementiri de Vilanova i la Geltrú.
1910: Xalet Laguarda i Xalet Ribot a Ribes Roges, a Vilanova i la Geltrú.
1912: Laboratori municipal al carrer Col·legi, a Vilanova i la Geltrú.
1913: Portalada al Recinte neutre del cementiri de Vilanova i la Geltrú.

Treballà en l'ampliació del cementiri de Vilanova i la Geltrú. Reformà el Cafè del Cristall al carrer Escudillers, a Barcelona. Restaurà el palau del Marquès de Castellvell al carrer Canuda, a Barcelona. Dirigí les obres de la casa Sánchez Dalp, a Sevilla.

Projecte municipal, no realitzat, d'una Escola d'Arts i Oficis a la Rambla Principal de Vilanova i la Geltrú.

APÈNDIX

Expediente que contiene los pliegos de condiciones de los ramos de albañilería y de carpintería y cerrajería, presupuesto, anuncio y subasta para la construcción del nuevo matadero público. 1882. Ayuntamiento constitucional de Villanueva y Geltrú

Proyecto del Matadero

Memoria: Necesidad de la obra.

El aumento de población, debido al desarrollo progresivo de varias industrias en gran escala y a la multiplicidad de medios de comunicación, ha hecho que Villanueva y Geltrú sintiera en pocos años la necesidad imperiosa de llenar convenientemente la multitud de servicios públicos que requiere todo casco urbano bien y rectamente administrado.

El patriotismo de algunos particulares y la iniciativa de las corporaciones ha hecho prodigios verdaderamente notables en cuanto a esta materia. Los últimos ayuntamientos en breve espacio de tiempo han llevado a cabo felizmente la urbanización de grandes zonas, la construcción de un mercado de pescadería, la reunión en un local propio de las Escuelas públicas dependientes de la Municipalidad, y otras obras importantísimas particularmente en lo que se refiere al ramal de policía urbana. A pesar de los buenos deseos de todos y de su actividad portentosa han quedado descuidados los servicios que afectan a la Higiene Pública y muy particularmente los que se refieren a la matanza de reses y consumos de carnes.

Villanueva está falta de un local a propósito para verificar la matanza de las reses en las condiciones que previene la ciencia y las prácticas aconsejan.

Hace algunos años, cuando el consumo de carne era poco notable y la superficie urbanizada de Villanueva y Geltrú no medía la tercera parte de lo que mide en la actualidad, existía en uno de los extremos de la población un local compuesto de dos crujías cuya superficie total era de 150 m² y allí se llevaban a cabo todas las operaciones propias a esta clase de construcciones. Posteriormente se sintió la necesidad de ampliar el local y se levantaron unos cobertizos en el terreno inmediato (que es lo que hoy se destina a Matadero Público, y allí se sacrificaba el ganado de cerdo.

Incompletamente se llenaban todos los servicios por la falta de espacio y por la falta de agua y desagües y aumentando el consumo llegó a suceder y hoy día sucede que debido a la insuficiencia de la parte cubierta se utiliza algunas veces la parte deslunada para matar y degollar las reses, cosas ambas que deben evitarse y prohibirse por ser atentatorias a la salubridad y no cumplir además con las condiciones inherentes a esta clase de trabajos.

Varios Ayuntamientos habían planteado la cuestión de un Nuevo Matadero pero la escasez de fondos y otras necesidades apremiantes la hicieron quedarse sin una solución satisfactoria. Hoy es atentar a la salud pública el consentir en mayores dilaciones, Villanueva necesita un matadero espacioso pero sencillo sólido, ventilado y que esté provisto de todas las condiciones que ordenan la comodidad y la salubridad públicas.

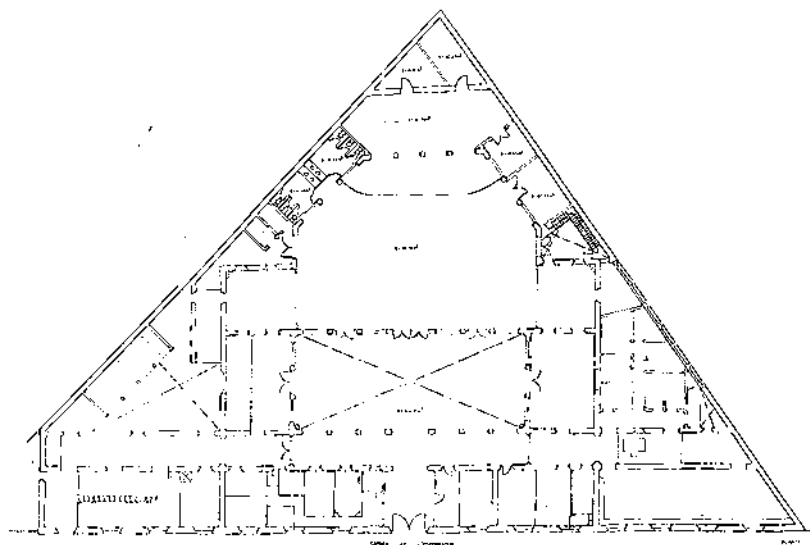
Terreno.

Dicho está que el terreno propiedad del municipio y destinado a nuevo Matadero sirve desde algún tiempo para patio de desahogo del reducido Matadero actual. Este terreno es un solar a nivel de la vía pública que presenta una forma sumamente irregular y nada propia para desarrollar la distribución de las dependencias de un modo satisfactorio. El solar, comprendida la parte edificada que ha de desaparecer, es un cuadrilátero. El lado mayor es la fachada a la calle del Matadero, situada en la parte posterior de los cuarteles de Caballería, que mide setenta y cuatro metros de longitud y en cuyo extremo Oeste está la edificación actual formando esquina. El lado menor es la fachada a la calle que va de la plaza de Cuarteles a la calle de Olesa, que mide diez metros y por donde tiene la entrada el antiguo local.

Los otros dos lados son medianerías, siendo uno de ellos de longitud cincuenta y cinco metros diez centímetros lindante con viña y huerta de don F^{co} Torrens de Figuerol y la otra de longitud cincuenta y nueve metros setenta centímetros y divisoria de varias propiedades de particulares.

Construcciones existentes:

Examinada ya con anticipación las construcciones existentes y hallándose en un estado de vida avanzado la mayor parte de los mismos,

Planta de l'escorxador de Vilanova i la Geltrú.

considerando en primer lugar que en virtud de la nueva alienación toman de la vía pública unos treinta metros de superficie, o sea la quinta parte de la edificación total, teniendo en cuenta que la situación que dentro del solar tiene es un grave obstáculo para la nueva distribución al par que un lunar importante en el aspecto general del nuevo edificio, y por último no habiendo podido ser patrocinado un atentado tan patente a las prescripciones higiénicas, se ha convenido en la demolición de la parte existente que a parte de las ventajas antedichas no ha de gravar el presupuesto puesto que los materiales sobrantes pagarán los gastos del derribo.

Orientación y emplazamiento:

El nuevo matadero estará situado en la parte Norte de la población y aunque inmediata al perímetro exterior de la misma es un lugar conveniente por cuanto está al abrigo de los vientos reinantes que son los del Sudeste. Los aires infecciosos en virtud de esta circunstancia serán arrastrados por las corrientes aéreas y de ninguna manera atravesarán zonas pobladas.

contabilidad, veterinarias y la habitación del Conserje. El peso se instala en el vestíbulo para mayor comodidad.

Un pórtico inmediato facilita las comunicaciones de todas las salas. El departamento de limpia, las cuadras, los almacenes y los patios para tener el ganado en observación completan la distribución.

La parte destinada a Matadero del ganado de cerdo ha recibido sobre el plano un orden de colocación secundario de manera que pueda permanecer a voluntad incomunicado del resto del edificio durante las épocas del año que está prohibida la matanza de cerdos.

Durante las épocas de servicio ofrecerá unas condiciones de disposición similares al Matadero que se podría llamar principal.

En el aspecto general de la obra y en la disposición de todos sus elementos ha reinado la sencillez. Pero se ha procurado atender a otro adjetivo primordial: la utilidad. Ella ha hecho que el adjunto trabajo mostrase en primer lugar salas espaciosas y rodeadas de patios para su mejor ventilación. Solidez y economía en las construcciones particularmente en las cubiertas, impermeabilidad y resistencia en los pavimentos y finalmente sistema propio para desagües con los alcantarillados necesarios.

El decorado es hijo de la construcción misma. Las fachadas muestran sobre el revoque de la mampostería las aberturas recuadradas con fábrica embraniladas de ladrillo.

Los patios se construirán por igual sistema. El cuerpo de ingreso susceptible de recibir algunos elementos decorativos ostenta el Escudo de la Villa, el lema de destino del edificio, dos cabezas de toro y remata con la fecha y el asta para la bandera nacional.

Tales son las principales consideraciones que importa consignar en este trabajo dejando para perfeccionar sobre el terreno aquellos extremos que resultaren desatendidos y estudiar todos los detalles y accesorios a fin de que se presente de un modo completo la organización y edificación del Nuevo Matadero.

Villanueva y Geltrú Enero de 1882

El arquitecto:
Bonaventura Pollés y Vivó

RESUM CRONOLÒGIC

- 1883: Reglamento para el régimen interior del Matadero Municipal.
- 1888: Una piedra de marmol para inspeccionar la moneda.
Un armario con los hierros para colocar las romanas.
Dos botellas para moscas.
Por la compostura del reloj del matadero.
Armario para el administrador del matadero.
Por una regadera grande.
Una romana de 160 kgr. para pesar cerdos.
Tres grifos.
Una romana para pesar bueyes.
Una romana para pesar carneros.
- 1889: Acuerdo municipal obligando a los vendedores de gallinas y aves de corral a sacrificarlas en el Matadero Público.
- 1890: Dos quinqués y una espita.
Nota de los pavimentos del matadero.
- 1891: Arrendamiento de los estercoleros y basuras del Matadero Municipal (subasta).
- 1892: Expediente pared medianera.
- 1893: Dimisión del administrador y elección de un sustituto.
- 1894: Arriendo estercolero.
- 1893-94: Gastos menores; escobas y aceite para fanals.
- 1894-95: Ocho cristales para las ventanas del matadero.
Componer cañería de agua.
Prima del seguro (L'Union).
160 kgr carbón vegetal, escobas y aceite.
- 1895: Prima del seguro de incendios (L'Union).
Recomponer una romana y un gancho.
Doce latas de petróleo. Diez piedras rojas.
Recomponer depósito de agua.
Cuatro piedras de Gavá (20 palmos) piedra labrada.
Solicitud para matar cerdos todo el año.
Tapas hierro para rejas de las cuadras.

- 1895-96: Una fragua. Jornales canteros y braceros cuatro piedras de Gavá. Afinar una romana.
- 1896-97: Componer depósito agua, cristales, quinqué entrada.
Recomponer listones ventanas, jaulas ganado menor.
Dos mil ladrillos para construcción depósito de agua.
Viguetas hierro para construcción depósito de agua.
Escobas y aceite.
- 1897: Marca de hierro fundido para sello inspección matadero.
- 1899: Cambiar las letras de un modelo para marca de fuego.
- 1905: Concurso para el acarreo de carne desde el Matadero Municipal a las tablaerías.
- 1907: Creación de un cuerpo de matarifes.
- 1910: Cambio a gas para la iluminación del matadero.
- 1937: Creación del carnet profesional de matancero.
Matanza de ganado equino.

COMENTARI FINAL

Entorn de l'establiment públic de l'escorxador s'articulen tota una sèrie d'estaments socials: els ramaders, els pastors, els tractants en carn, els proveïdors, els traguers, els matancers, els carnisers, els saladors i també aquells que treballen la pell: assaonadors, basters, sabaters, etc...

La figura del veterinari pren una importància comparable a la del metge. És evident que un fet que ens pot semblar irrellevant canvia els usos i costums de la societat.

Amb el pas dels anys la ciència i la tècnica evolucionen, aquest canvi és palès en la memòria de l'arquitecte que critica la falta d'higiene de l'anterior escorxador i proposa la construcció d'un de nou més adequat a les necessitats de la població. Aquestes necessitats varien segons uns elements com el creixement de la població, hàbits alimentaris, condicions sanitàries, etc. i arriba un moment en què les instal·lacions

ja no satisfan les demandes i passen a ser renovades. Aquest segon estadi aparegué a mitjans dels anys setanta, l'escorxador de Vilanova havia quedat obsolet, a més l'estructura de les indústries càrniques evolucionà cap a solucions centralitzades com són els actuals escorxadors industrials.

Els escorxadors municipals passen al tancament com a tals i a la utilització com a magatzems, fantasmes d'un passat recent.

La reutilització d'aquests edificis industrials cap a un camp cultural, noves necessitats ciutadanes, recuperació d'espais que provenen d'altres camps, ha estat una aportació que des dels països anglosaxons ha quallat en les nostres societats postindustrials durant la dècada dels anys vuitanta.

Exemples d'aquest canvi d'ús els trobem en tot el món: estacions de ferrocarril convertides en biblioteques o museus, fàbriques convertides en teatres, centres cívics o espais de lleure.

L'actual estructura de la nostra societat postindustrial ve marcada per una centralització dels serveis d'avitallament i un nou tipus de necessitats de nivell cultural que el ciutadà demanda. La reutilització d'espais industrials té ja una petita història que pot ser aplicada en el cas concret de l'Escorxador Municipal de Vilanova i la Geltrú. La proposta de crear un centre d'iniciatives culturals és adient tant per la necessitat d'unes instal·lacions com per la idoneïtat de l'espai.

Amb aquest treball s'ha intentat recuperar la memòria de l'edifici, que fou creat davant d'una necessitat concreta i que a hores d'ara podria ser útil per a un altre tipus de necessitat.

BIBLIOGRAFIA

- LACUESTA, R.; GONZÁLEZ, A.: *Arquitectura modernista en Cataluña*. Ed. Gustavo Gili. Barcelona 1990.
- DE LOVERDO: *Les abattoirs publics*. H. Dunod et E. Pinat, Editeurs Paris 1906. 2 volums.
- AHMOVIG (Arxiu Històric Municipal de Vilanova i la Geltrú). *Carpets Llibres de Carnisseria, Escorxador i Proveïments*.

- ALTAMIRA Y CREVEA: *Historia de la propiedad comunal*. Madrid 1890.
- Reglamento para el régimen interior del Matadero Municipal*. Villanueva 1883.
- POLLÉS I VIVÓ, BONAVENTURA: *Proyecto del matadero*. Villanueva y Geltrú 1882.
- FREIXA, J.M.: *Anales de Villanueva y Geltrú*. Centro de Estudios de la Biblioteca-Museo Balaguer. Villanueva y Geltrú 1959.
- VIRELLA I BLODA, ALBERT: *Vilanova i la Geltrú, imatges de la ciutat i de la comarca*. Vilanova i la Geltrú 1949.
- VIRELLA I BLODA, ALBERT: *Vilanova i la Geltrú*. Biblioteca Selecta. Barcelona 1974.
- COLLELL, JOAN; MURGADAS, FRANCESC: *Mariners i terraires*. Centre d'Estudis de la Biblioteca-museu Balaguer. Al dia edicions, Vilanova i la Geltrú, novembre de 1987.
- BESTARD, MARU: «La matanza del cerdo, una fiesta comunitaria». *La Vanguardia*, 12 de enero de 1992.
- Museus singulars de Catalunya*. Ed. Diafora S.A. Bcn 1979.
- BARCELÓ I RÀFOLS, M. C.: *El mercat de Vilanova i la Geltrú*. Vilanova i la Geltrú, maig de 1991.
- II Jornades sobre la protecció i revalorització del patrimoni industrial. Col·lecció Actes. CIRIT Barcelona 1988.
- GARCIA, X.: *Ricard Vives i Sabaté, una vida per als goigs*. Ed. Gran Penya 1991.